

Το Μουσείο Εκμαγείων στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ.: ιστορική αναδρομή και συλλογές

Ελένη Μανακίδου

Η ίδρυση του Μουσείου Εκμαγείων¹ συμπίπτει σχεδόν με την έναρξη λειτουργίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και έγινε ταυτόχρονα (ΦΕΚ 98/Α' /26.5.1927) με εκείνη του Λαογραφικού Αρχείου και Μουσείου, κατόπιν εισήγησης και για τα δύο μουσεία από τον Στίλπωνα Κυριακίδη, καθηγητή Λαογραφίας. Την πρόταση μετέφερε στο υπουργείο ο Χρήστος Τσουντας, που ήταν Κοσμήτορας της Σχολής το 1926, αλλά το θέμα καθυστέρησε λίγο λόγω της παραίτησής του.

Ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος, πρώτος καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας (1928-1939) στο πανεπιστήμιο², μερίμνησε ιδιαιτέρως για τον εμπλουτισμό της συλλογής με αντίγραφα και εκμαγεία καθώς και πρωτότυπα έργα από διάφορες χρονικές περιόδους, ώστε αυτή «να αναπτυχθεί εις άρτιον και αυτοτελές Μουσείον Εκμαγείων έργων τέχνης και ... να αποβή σταθμός σημαντικώτατος δια τον πολιτισμόν του τόπου μας» (Οκτώβριος 1932)³. Για την αγορά των ποικίλων αντικειμένων (γαλβανοπλαστικά και άλλα αντίγραφα μυκηναϊκών και μινωικών τέχνηρων και τοιχογραφιών, αγάλματα και ανάγλυφα αρχαϊκής και κλασικής εποχής) ο Ρωμαίος εξασφάλισε χρηματοδότηση από το πανεπιστήμιο και απευθύνθηκε στον Émile Gilliéron υιό, ο οποίος συνέχισε τη λειτουργία του οικογενειακού εργαστηρίου στην Αθήνα και ήταν επίσης καλλιτεχνικός διευθυντής στην κρατική υπηρεσία κατασκευής εκμαγείων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο⁴.

1. Στεφανίδου-Τιβεριού 1987. Μανακίδου 1998. Στεφανίδου-Τιβεριού & Μανακίδου 2000. Τιβέριος 2000, 119. Κουκιάγλου 2012, 156-170. Κυριάκου & Καζακίδη 2023. Ιστότοπος μουσείου: <https://castmuseum.hist.auth.gr/>

2. Φούκας 2016, 498.

3. Κουκιάγλου 2012, 156-158. Φούκας 2016, 547-548.

4. Βλ. κείμενο Μανακίδου & Μητσοπούλου.

Εικ. 1. Εκθέματα στο παλαιό κτήριο της Φιλοσοφικής (αίθουσα του φωταγωγού)
 Fig. 1. Exhibits in the old building of the Faculty of Philosophy (hall of the skylight)

Αρχικά η συλλογή βρισκόταν διάσπαρτη σε τρεις χώρους στο παλαιό κτήριο της Φιλοσοφικής Σχολής (Εικ. 1-2), ενώ τη δεκαετία του 1970 μεταφέρθηκε στο υπόγειο του νέου κτηρίου. Τη δεκαετία του 1990 έγινε επέκταση και επανέκθεση με την προσθήκη σημαντικών συνόλων και μεμονωμένων εκμαγείων και οι αίθουσες (Α «Χρήστου Τσουντα», Β «Κωνσταντίνου Ρωμαίου» και ημιώροφος) έλαβαν τη σημερινή τους μορφή (Εικ. 3). Τη φροντίδα και διεύθυνση του μουσείου είχαν κατά διαστήματα οι καθηγητές Γ. Μπακαλάκης, Μ. Ανδρόνικος, Γ. Δεσπίνης, Δ. Παντερμαλής και οι καθηγήτριες Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Μπ. Σμιτ-Δούνα και η γράφουσα. Για σειρά ετών καθοριστική ήταν η βοήθεια που προσέφεραν οι συντηρητές των κτηρίων της Φιλοσοφικής Τ. Κουκιάγλου και Ν. Μπολιός.

Η συλλογή του μουσείου περιλαμβάνει περισσότερα από 650 εκμαγεία σε γύψο ή ρητίνη και αντίγραφα σε άλλα υλικά (μέταλλα, πηλός, χαρτί), τα οποία καλύπτουν σχεδόν όλες τις εικαστικές κατηγορίες των προϊστορικών και ιστορικών χρόνων στον ελλαδικό και αιγαιακό χώρο. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζουν τα κυκλαδικά ειδώλια, τα μινωικά αγγεία και ειδώλια, τα μυκηναϊκά ξίφη και κοσμήματα, οι κρητο-μυκηναϊκές τοιχογραφίες, οι Κόρες και οι Κούροι της αρχαϊκής εποχής, τα αρχιτεκτονικά γλυπτά, τα επιτύμβια και αναθηματικά ανάγλυφα, τα ελληνικά και ρωμαϊκά πορτρέτα, τα νομίσματα και άλλα έργα μικροτεχνίας. Η έκθεση στις αίθουσες του μουσείου είναι οργανωμένη κατά το δυνατό χρονολογικά και θεματικά. Επιπλέον, όλα τα εκθέματα είναι άμεσα προσιτά –είτε βρίσκονται σε προθήκες είτε είναι ελεύ-

Εικ. 2. Εκθέματα στο παλαιό κτήριο της Φιλοσοφικής (αίθουσα του φωταγωγού)

Fig. 2. Exhibits in the old building of the Faculty of Philosophy (hall of the skylight)

θερα στον χώρο– και μπορούν να αξιοποιηθούν σε πολλαπλά επίπεδα ανάλογα με τις ανάγκες της διδασκαλίας και τα ενδιαφέροντα ή τις δεξιότητες των επισκεπτών⁵.

Τα περισσότερα εκμαγεία⁶ έχουν κατασκευαστεί και αγοραστεί από το πρώην Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων (ΤΑΠ, νυν ΟΔΑΠ) και λιγότερα από εργαστήρια μουσείων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, ενώ ορισμένα σύνολα εκμαγείων αποτελούν δωρεές από Εφορείες Αρχαιοτήτων και έχουν ιδιαίτερη σημασία, επειδή προέρχονται από παλιές ή ειδικά φτιαγμένες μήτρες. Τα πρωτότυπά τους βρίσκονται σε διάφορα ευρωπαϊκά και ελληνικά μουσεία, κυρίως στην Αθήνα (Εθνικό Αρχαιολογικό, Ακρόπολης, Κεραμεικού, Κυκλαδικής Τέχνης), ενώ αξίζει να σημειωθούν τα εκμαγεία έργων που προέρχονται από τον βορειοελλαδικό χώρο (Βεργίνα, Δίον, Θάσος, Θεσσαλονίκη, Πέλλα).

Τα γαλβανοπλαστικά και άλλα αντίγραφα έργων της μυκηναϊκής και μινωικής τέχνης (κοσμήματα, αγγεία, όπλα, τοιχογραφίες), που ανήκουν στα πρώτα αποκτήματα του μουσείου⁷, συνιστούν τη μόνη πλήρη σειρά που σώζεται στην Ελλάδα και μία από τις λίγες που υπάρχουν ακόμη σε μουσεία άλλων χωρών. Άξια μνείας

5. Για τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου των Μουσείων Εκμαγείων βλ. Κυριάκου & Καζακίδη 2023, 123-125.

6. Τεχνικές κατασκευής και σημασία των εκμαγείων στα νεότερα χρόνια βλ. Γούναρη 2008, 39-42.

7. Βλ. κείμενο Ι. Φάππα. Επίσης, Μανακίδου 1998, 22-56. Καζακίδη 2015, 27-39.

είναι, επίσης, τα αντίγραφα από σκεύη και ειδώλια που αντιπροσωπεύουν διάφορα στάδια του κυκλαδικού πολιτισμού (3200-2300 π.Χ.)⁸.

Η πλαστική της αρχαϊκής εποχής αντιπροσωπεύεται από διάφορες κατηγορίες έργων (αγάλματα Κούρων και Κορών, βάσεις αγαλμάτων, ανάγλυφα)⁹, ορισμένα από τα οποία είχαν παραγγελθεί από τον Ρωμαίο και κατασκευάστηκαν με ευθύνη του Gilliéron *υιού* στο Εργαστήριο Γυψίνων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου –τον πρόδρομο του ΤΑΠ–, όπως ο κολοσσιαίος Κούρος του Σουνίου, η λεγόμενη “κεφαλή του Διπύλου”, οι Κούροι του Πτώου Βοιωτίας, οι Κόρες της αθηναϊκής Ακρόπολης (Εικ. 4), ενώ άλλα αποκτήθηκαν πιο πρόσφατα και είναι φτιαγμένα από παλιές μήτρες, όπως τρεις μορφές από το σύνταγμα του Γενέλεω (560-550 π.Χ.) στο Ηραίο της Σάμου (Εικ. 5).

Λιγότερα είναι τα εκμαγεία περίοπτων έργων της κλασικής και ελληνιστικής πλαστικής¹⁰, με πιο γνωστά τον Ηνίοχο από τους Δελφούς, τον θεό από το Αρτεμίσιο, τη Νίκη και τον Ερμή από την Ολυμπία, το “παιδί” από τον Μαραθώνα, τη Θέμιδα από τον Ραμνούντα, τον Απόλλωνα του Ομφαλού, τον Διαδούμενο από τη Δήλο, την ένοπλη Αφροδίτη από την Επίδαυρο, την Αθηνά του Βαρβακείου και την Αθηνά Lenorman. Ιδιαίτερα σύνολα αποτελούν τα αγαλμάτια κοριτσιών (*Αρκτων*) από το ιερό της Άρτεμης στη Βραυρώνα και τμήματα από τα αγάλματα του λατρευτικού συντάγματος στο ιερό της Δήμητρας στη Λυκόσουρα. Ξεχωριστή κατηγορία συνιστούν τα εκμαγεία ελληνικών και ρωμαϊκών πορτρέτων¹¹, που απεικονίζουν γνωστές προσωπικότητες του αρχαίου κόσμου και τα περισσότερα προέρχονται από μουσεία του εξωτερικού (Βερολίνο, Κοπεγχάγη, Μαδρίτη, Μόναχο, Ρώμη κ.ά.). Στα ανάγλυφα περιλαμβάνονται επιτύμβια και αναθηματικά μνημεία διαφόρων προελεύσεων και περιόδων¹².

Από τα αρχιτεκτονικά γλυπτά της κλασικής εποχής ξεχωρίζουν οι πλάκες της βόρειας και της δυτικής πλευράς από τη ζωφόρο του Παρθενώνα (442-438 π.Χ.), οι πλάκες από το θωρακείο του ναού της Αθηνάς Νίκης (421-415 π.Χ.), οι μορφές από τα αετώματα και ένα ακρωτήριο του ναού του Ασκληπιού (375-370 π.Χ.) στην Επίδαυρο¹³. Μοναδικό έκθεμα αποτελεί το σύνολο όλων των γλυπτών μορφών που κοσμούσαν τα αετώματα στο ναό του Διός (479-457 π.Χ.) στην Ολυμπία¹⁴. Τα εκμαγεία τους κατασκευάστηκαν στη δεκαετία του 1980 από τον γλύπτη Στ. Τριάντη και δωρήθηκαν το 1995/6 από την τότε Ζ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, μαζί με τη Νίκη του Παιωνίου. Για να εκτεθούν στο Μουσείο Εκμαγείων,

8. Μανακίδου 1998, 17-19. Καζακίδη 2015, 12-26.

9. Μανακίδου 1998, 77-79, 102-113, 153. Γούναρη 2008.

10. Μανακίδου 1998, 114-136. Καζακίδη 2015, 47-55.

11. Μανακίδου 1998, 137-144. Καζακίδη 2015, 55-78.

12. Μανακίδου 1998, 77-102. Καζακίδη 2015, 42-44.

13. Μανακίδου 1998, 63-72.

14. Γούναρη 2004.

Εικ. 3. Γενική άποψη της Αίθουσας Β, διακρίνονται μεταξύ άλλων ο Κούρος του Σουνίου, μορφές από τα αετώματα του ναού του Διός στην Ολυμπία, ανάγλυφα από το Τόξο του Γαλερίου και ελληνικά πορτρέτα

Fig. 3. General view of Hall B, showing, among others, the Kouros of Sounion, figures from the pediments of the Temple of Zeus at Olympia, reliefs from the Arch of Galerius, and Greek portraits

συντηρήθηκαν επί τόπου από τον συντηρητή Ν. Ματούλα και έγινε επέκταση της Αίθουσας Β (2000-2002).

Σε δωρεά εκ μέρους των δύο πρώην Εφορειών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, της ΙΣΤ΄ ΕΚΠΑ και της 9ης ΕΒΑ αντίστοιχα, οφείλονται δύο εντυπωσιακά σύνολα γλυπτών που εκτίθενται στην Αίθουσα Β. Το 1991 δωρήθηκαν τα εκμαγεία από ανάγλυφες ζωφόρους και διακοσμητικές ζώνες που κοσμούν το νότιο πεσσό στο θριαμβικό τόξο του Γαλερίου (299-303 μ.Χ.) στη Θεσσαλονίκη¹⁵. Αυτά φυλάσσονταν στο Μπέη Χαμάμ (λουτρά «Παράδεισος») και εκτέθηκαν πάνω σε ειδικές μεταλλικές σκαλωσιές, αφού συντηρήθηκαν και συγκολλήθηκαν από τους συντηρητές Τ. Κουκιόγλου και Τ. Μοδίτση. Το 1996 δωρήθηκαν τα προπλάσματα κιονοκράνων και επικράνων, μαζί με έναν πεσσό, από την παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Δημητρίου, τα οποία εκτίθενται στην ίδια αίθουσα, εκατέρωθεν της μεγάλης κλίμακας¹⁶.

15. Βλ. κείμενα Ε. Παπαγιάννη και Α. Fenet. Επίσης, Μανακίδου 1998, 76. Κουκιόγλου 2012, 168-169.

16. Μανακίδου 1998, 161-165. Μανακίδου 2010, 66.

Εικ. 4. Άποψη της έκθεσης στον ημιώροφο με έργα αρχαϊκής πλαστικής
Fig. 4. View of the exhibition on the mezzanine floor with works of archaic sculpture

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο προπλάσματα (μακέτες), που προσφέρθηκαν από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και αποδίδουν τα μνημεία του Μεγάλου Τύμβου και τον Μακεδονικό τάφο του Φιλίππου Β΄ στη Βεργίνα.

Τα πρωτότυπα αντικείμενα (αγγεία, λύχνοι, ειδώλια, γλυπτά, κοσμήματα, νομίσματα) προέρχονται κυρίως από δωρεές συλλεκτών (Ι. Αλεξοπούλου, Γ. Εμπεδοκλής, Π. Κόρκας, Δ. Πόρτολος, Π. Πρωτονοτάριος, Α. Χρηστομάνος), ενώ αρκετά από αυτά δεν έχουν ακριβή προέλευση¹⁷. Αξιόλογα είναι τα σύνολα κεραμικής και διάφορα μικροαντικείμενα που παραδόθηκαν κατά καιρούς στο μουσείο από καθηγητές και ερευνητές Αρχαιολογίας (Ι. Ακαμάτης, Γ. Μπακαλάκης, Κ. Ρωμαίος, Μ. Τιβέριος, Π. Φάκλαρης, Α. Χρηστίδης, D. French)¹⁸, προερχόμενα από ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες σε αρχαιολογικές θέσεις της Μακεδονίας και άλλων περιοχών. Όλα αυτά χρησιμοποιούνται συστηματικά στη διδασκαλία και την πρακτική άσκηση των φοιτητών/φοιτητριών Αρχαιολογίας.

Εκτός από τα παραπάνω, ιδιαίτερη σημασία έχουν οι πλαστές δημιουργίες που ήταν τμήμα της δωρεάς Γ. Εμπεδοκλή¹⁹ και παρουσιάζουν ενδιαφέρον για την πρόσ-

17. Στεφανίδου-Τιβεριού 1982. Saripanidi 2012. Τσέλεκας 2025. Τσέλεκας υπό έκδοση.

18. Ενδεικτικά: French 1967. Τιβέριος 1989α. Τιβέριος 1989β.

19. Γουλάκη-Βουτυρά 2024, 28 (Ε. Μανακίδου), 33-43 (Ε. Γούναρη, Ε. Παπαγιάννη), 45 (Ε. Μανακίδου).